

İNGİLİZ VE AMERİKAN BASININA GÖRE MAREŞAL GOLTZ'ÜN ÖLÜMÜ*

Uğur ÜÇÜNCÜ**

Öz

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ve Almanya birlikte savaşmışlardır. Bu savaşta Almanya'dan çok sayıda asker ve kumandan Osmanlı ordusunda savaşmak için Türkiye'ye gelmişlerdir. Bunlardan biri de Feld Mareşal Baron Kolmar von der Goltz idi. Bununla beraber Türkiye'de önemli vazifeler yapan Mareşal Goltz, 6. Ordu Kumandanı iken 19 Nisan 1919'da Osmanlı topraklarında görevinin başında vefat etti. Onun ölümü Osmanlı Devleti ve Almanya için büyük bir kayıptı. Hal böyle iken ölümü Almanya ve Osmanlı ilişkilerinin yakınlaşmasına da katkı sağladı.

Mareşal Goltz'un ölümü, İngiliz ve Amerikan basınında da takip edildi. Fakat İngiliz ve Amerikan basınında Osmanlı ve Alman iddialarının aksine Mareşal Goltz'un tifo hastalığından ölmediği, bir Türk zabiti tarafından öldürüldüğü savunuldu. Onun ölümü siyasi cinayetmiş gibi gösterildi. Bundaki amaç ise Türkiye-Almanya ilişkilerinde sorun çıkarmaktı. Özellikle İngiliz basını, Mareşal Goltz'un ölümünü propaganda malzemesi olarak kullandı. Amerikan basını ise İngiltere basınına örnek almakla beraber daha ılımlı yayınlar yaptı.

Bu çalışmada, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı gazeteler kullanılarak İngiltere ve ABD'de Mareşal Goltz'un ölümü ve yansımalarının izi sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Feld Mareşal Von der Goltz, Almanya, Osmanlı Devleti, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri.*

---

* Bu makale, 114K309 nolu "Birinci Dünya Savaşı'nda(1914-1918) Osmanlı Hizmetindeki Alman Subayları ve Savaş Sürecine Etkileri" başlıklı TÜBİTAK 1001 projesi desteğinde hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü.

Marshal Goltz's Death in the Basis of the British Press and the American Press

Abstract

The Ottoman Empire and Germany fought together during the First World War. A large number of soldiers and the commanders from Germany came to Turkey to fight in the Ottoman army in this war. One of them was Feld Marshal Baron Colmar von der Goltz. However, Marshal Goltz, who was an important commander in Turkey, died at the beginning of his duty in the Ottoman territory while he was Commander of the 6th Army on 19 April 1916. His death was a great loss for the Ottoman State and Germany. In the meantime, his death contributed to the rapprochement between Germany and Ottoman relations.

The death of Marshal Goltz was followed in the British press and the American press. But, contrary to Ottoman and German claims, it was argued that Marshal Goltz did not die from typhoid disease and was killed by a Turkish officer in the British press and the American press. The death of Goltz was shown as a political murder. The aim was to create problems in Turkey-Germany relations. In particular, the British press used the death of Marshal Goltz as a propaganda material. The American press made more moderate publications, despite taking the British press as an example.

In this study traced the reflections and the deaths of Marshal Goltz in England and USA by utilizing different newspapers from England and United States.

Key Words: *Feld Marshal Von der Goltz, Germany, Ottoman Empire, United Kingdom, United States.*

Giriş

Balkan Savaşı'nda hezimetle uğramış olan Osmanlı Devleti 20. yüzyılın ilk dünya savaşına iştirak etmişti. Osmanlı Kabinesi Savaş öncesinde harbe kimin yanında girileceği konusunda tam anlamıyla fikir birliği içerisinde olmamıştı. Enver Paşa ve Talat Bey Almanya'nın yanında Savaşa girme düşüncesindeyken Kabinenin diğer vekilleri ve İttihat ve Terakki Fırkasının Genel Merkez üyelerinin bir kısmı aynı fikri taşımamıştı.¹ İlk temaslar Fransa, İngiltere ve Rusya ile yapılmıştı.² Fakat olumlu sonuç alınamamıştı. Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri blokuna katılmak için yaptığı teşebbüslerin

---

¹ Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yay., İstanbul 2013, s. 39.

² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.3, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003, s. 27.

gerçekleşmemiş olması Osmanlı Hükümetini ister istemez Almanya tarafına sürüklemişti.³ Yapılan görüşmeler neticesinde 2 Ağustos 1914'te Almanya-Türkiye İttifak Antlaşması⁴ Tarabya'da Said Halim Paşa, Hans Freiherr von Wangenheim taraflarından imzalanmıştı⁵. Ağustos'un ilk haftasından itibaren vuku bulan gelişmeler ve Almanya'nın çabaları Osmanlı Devleti'ni Savaş'a sürüklemişti.⁶ Amiral Souchon komutasında Osmanlı Donanması Karadeniz'e açılmış, 28/29 Ekim gecesi Rusya'nın Karadeniz sahillerini bombardıman etmişti.⁷ Bu olay üzerine Rusya 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdi. Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914'te onlara karşı resmen savaş açmıştı.⁸

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile ittifak halinde idi. İttifak gereği pek çok Alman subayı ve üst düzey kumandanı Türkiye'ye gelerek Savaş boyunca Osmanlı ordusunda görev almışlardı. Bu kumandanlardan biri de Feld Mareşal Baron Kolmar von der Goltz idi. Goltz, Abdülhamit döneminde ve daha sonra Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesinde görev almıştı. Birinci Dünya Savaşı çıkınca önce Belçika'da görevlendirilmiş, ardından 72 yaşında Türkiye'ye gönderilmiştir. İstanbul'da Birinci Ordu Kumandanlığına tayin edilmiş, Çanakkale savunma hattının düzenlenmesinde etkin rol almış⁹, daha sonra 6. Ordu Kumandanı olarak Bağdat'a gönderilmişti.

Kut'ul Amare'deki kuşatmayı uzun süre takip eden ve yöneten Mareşal Goltz, Osmanlı Devleti'nin önemli zaferlerinden birinden hemen önce tifoya

³Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yay.,12. Baskı, Ankara(Tarihsiz) s.108.

⁴ Antlaşma maddeleri için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, K.4, Ankara 1952, s.642-643; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yay., 9. Baskı, İstanbul 2013, s. 597.

⁵ Klaus Wolf, Gelibolu 1915, *Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Çev.Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Yay., İstanbul 2014, s. 67-68.

⁶ Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarih*, s. 109-110.

⁷ *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, Haz. Murat Bardakçı, İş Bankası Yay., İstanbul 2014, s. 42; Edward J.Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 59-60; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası(1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 53; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 601.

⁸ Erik J. Zürcher, *Turkey A Modern History*, I.B.Tauris pub. Newyork, 2007, p.113; Ayrıntılı bilgi için bkz. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, C.1, Ankara 1970, s. 81-108.

⁹ *The Ogden Standard*, 22 Nisan 1916, s.5; *New York Tribune*, 22 Nisan 1916, s.1; *Evening Star*, 22 Nisan 1916, s.3; *Cut Bank Pioneer Press*, 28 Nisan 1916, s.2.

yakalanmıştı.¹⁰ Goltz'un Kurmay Başkanı Kazım Karabekir, 12 Nisan 1916'da Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gizli kaydıyla durumu bildirmişti. Onun belirttiğine göre Goltz, 9 Nisan akşamından beri rahatsız idi. 12 Nisan'da doktorların muayenesi sonrasında hastalığa tifo teşhisi konuldu. Karabekir, Goltz'tan hastalığın tifo olduğunu saklamıştı. Telgrafında günlük raporları ve sair telgraflara Goltz diye kendisinin imza atacağını belirtmişti.¹¹ Goltz ise hastalığının 11. Günü 18/19 Nisan 1916 gecesi saat 2:45'te vefat etmişti.¹² Goltz'un naaşı için Bağdat'ta ve İstanbul'da iki defa cenaze merasimi tertip edilmişti. Ölümünden iki gün sonra 21 Nisan 1916'da Cuma günü Bağdat'ın güneyinde bulunan eski bir kalenin burcuna geçici olarak defnedilmişti.¹³ Birkaç hafta sonra hanımının arzusu üzerine Goltz'un naaşı, Bağdat'tan Alman büyükelçiliği aracılığıyla İstanbul'a nakledilmişti.¹⁴ İstanbul'da Tarabya parkında Mareşal Graf von Moltke abidesinin yakınına askerî merasimle defnedilmişti.¹⁵

Mareşal Goltz'un ölümü, dış basında ziyadesiyle yankı bulmuştur. Bunlardan İngiltere ve ABD basını önemlidir. Dönemin süper gücü İngiltere, Osmanlı ve Almanya ile savaş halinde idi. Bu durum İngiltere'nin Goltz'un ölümüne bakışını etkilemiştir. ABD ise henüz savaşa girmemişse de Birinci Dünya Savaşı'nda tarafını İtilaf Devletleri yönünde belirlemişti. Peki İngiliz basınının, Goltz'e ve onun ölümüne bakışı nasıldı? Goltz'un ölümü Almanya ve Osmanlı Devletleri ilişkileri açısından nasıl değerlendirilmiştir? Propaganda malzemesine dönüştürülmüş müdür? Amerika basını olaya nasıl bakmıştır? İngiliz basınından ne derece etkilenmiştir? Bu soruların yanıtlarını aramak Goltz'un ölümünün Osmanlı ve Almanya'nın savaştığı İngiltere ve onun partneri ABD basınında nasıl görüldüğünü ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır.

---

¹⁰ *Golç Paşa'nın Hatıraları*, Çev. Salih Mayakuşu, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 66.

¹¹ *ATASE*, BDH, K: 198/278, D:834/2.

¹² *ATASE*, BDH, K: 198/278, D:834/2, f.1.

¹³ Karabekir, *Türk Ordusunda Almanlar*, s.281; Sadık Sarısaman, *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemleri'nde Osmanlı-İran İlişkileri*(Ekim 1915-Nisan 1917), Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994, s.129.

¹⁴ *Golç Paşa'nın Hatıraları*, s. 67; Turan, *a.g.e.*, s.192; Karabekir, *Türk Ordusunda Almanlar*, s.281.

¹⁵ *Golç Paşa'nın Hatıraları*, s. 67.

1. İngiliz Basınında Mareşal Goltz ve Ölümü

1.1. Goltz'un Ölümü ve Suikast İddiaları

İngiliz basını, Mareşal Goltz'un ölümüne büyük ilgi göstermiştir. 22 Nisan 1916 tarihli İngiliz gazeteleri, Paşa'nın ölümü hakkında Alman resmi tebliğindeki verileri aynen aktarmıştır. *Newcastle Journal* "Mareşal Von der Goltz'un Ölümü", *Liverpool Echo* "Von der Goltz", *Lancashire Evening* "Alman Feld Mareşal'in Türkiye'de Ölümü," *Nottingham Evening Post*, "Mareşal von Der Goltz Tifo'dan Öldü", başlıklarıyla Reuter aracılığıyla Berlin'den alınan bir resmi telgrafta Goltz'un 10 günlük hastalıktan sonra Türk karargâhında öldüğü haberini İngiliz kamuoyuna duyurmuştur.¹⁶

İngiliz basınında Berlin kaynaklı resmi telgraf yayınlanmakla beraber Goltz'un öldürüldüğüne dair iddialara da yer verilmiştir. Daha 22 Nisan 1916'da *Lancashire Evening Post*, "Alman Feld Mareşal'in Türkiye'de Ölümü" başlıklı haberinde Goltz'un resmi ölüm haberinin yanı sıra daha sonraki raporlarla suikasta uğradığının anlaşıldığını ifade etmişti. Haberde Goltz'un Almanya'nın en iyi stratejistlerinden biri olduğu ve Çanakkale'deki savunma hatlarını organize ettiği vurgulanmıştır.¹⁷ *Lancashire Evening Post*'un bu iddiasından sonra İngiliz basınında Goltz'un öldürüldüğüne dair haber ve yorumlar hızla çoğalmıştır.

24 Nisan tarihli *Nottingham Evening Post*, "Von der Goltz Öldürüldü mü?", *Liverpool Echo* "Von Der Goltz'un Öldürüldüğüne Dair Emare", *Liverpool Daily Post* 25 Nisan 1916 tarihli sayısında "Türklerin Almanlardan Memnuniyetsizlikleri", *Liverpool Daily Post*, "Türklerin Almanlardan Memnuniyetsizlikleri", *Shepton Mallet Journal*, 28 Nisan'da "Alman Subayların Ani Ölümü, Von der Goltz Öldürüldü mü?" başlıklarıyla bazı gazetelerin Roma, bazılarının Milan özel muhabiri olarak gösterdikleri A. Beaument'in *Daily Telegraph*'a çektiği telgraf merkezinde Goltz'un öldürüldüğüne dair iddiaları berkitmeye çalışmışlardır. Beaument'in, İstanbul'da bağımsız diplomatik kaynakları adres gösterdiği telgrafına göre Von der Goltz'un ölümü her hangi bir hastalıktan kaynaklanmamaktadır. İstanbul'a döndüğünde Goltz'un sağlık durumu mükemmel olup Berlin'e gitmesi beklenmekteydi. İstanbul'daki varlığı, Goltz'un kumanda ettiği ordu

¹⁶ *Newcastle Journal*, 22 Nisan 1916, s. 12; *Lancashire Evening Post*, 22 Nisan 1916, s.3; *Liverpool Echo*, 22 Nisan 1916, s.3; *Hartlepool Northern Daily Mail*, 21 Nisan 1916; *Nottingham Evening Post*, 22 Nisan 1916, s. 2.

¹⁷ *Lancashire Evening Post*, 22 Nisan 1916, s.3.

karargâhında öldüğü ifadesini taşıyan resmi tebliği yalanlamaktadır. Ölüm ilanının dört gün geciktirilmesi ve ölümleri henüz ortaya çıkan diğer Alman subayları değerlendirildiğinde Goltz'ün de öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Beaument ayrıca, İstanbul'da 4 yıl yaşamış ve Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla dönmeyi başarmış bir İngiliz arkadaşının, Von der Goltz'ün muhtemelen kendi emrinde bulunan bir Türk subayı tarafından öldürüldüğünü düşündüğünü ifade etmiştir. Arkadaşının '*Türkiye'de ilginç şeyler oluyor*' dedikten sonra önce bir Alman askeri Ataşesinin yaklaşık yedi ay önce bir Türk subayı tarafından öldürülmesine, ardından Alman Büyükelçisi Kont Wangenheime görevinden döndükten kısa süre sonra ölmesine dikkat çektiğini belirtmiştir. Bunlardan yola çıkan arkadaşının: "*Biz İstanbul'da Türkiye'deki bu ani ölümlerin ve şimdi de Mareşal Goltz'ün aniden ortadan kayboluşunun ne anlama geldiğini biliyoruz*" ifadesini kullandığını yazmıştır.

Telgrafa göre Türk ordusundaki Almanlara karşı çok sayıdaki itiraz raporları Goltz'ün ölümünü doğrulamaktadır. Türk ordusundaki Liberal Türklerin Alman kumandanların tiranlığından kurtulabilmelerinin tek yolu Kaiser'in önemli temsilcilerini öldürmek olarak görmektedirler. Telgrafta İstanbul'da büyük güvenlik önlemleri alındığı iddia edilmiş, bunun sebebinin ise Sultan için özel bir nişan ile Alman İmparatoru tarafından gönderilen Kaiser'in elçisi Prens Stefan von Schaumburg Lippe'nin korunması olduğu savunulmuştur. Öte yandan Türkiye'de Askeri Valinin Kût'ül Amâre zaferi nedeniyle büyük bir resmi kutlama yapılması emirine dikkat çekilmiştir. Bunun gerekçesinin Erzurum ve Trabzon kayıplarını unutturmak olduğu ileri sürülmüştür.¹⁸

25 Nisan 1916 tarihli *Liverpool Daily Post*, diğer gazetelerden farklı olarak birkaç gün önce Türk ordusunda beyinmirilik menenjitinin olduğuna dair yayımlanan bir Türk resmi tekbibinin ve diğer Alman belgelerinin verilerinin Goltz'ün sağlığının mükemmel olduğunu ortaya koyduğuna dikkat çekmiştir.¹⁹

29 Nisan tarihli *Daily Mirror*, Paris muhabirinden aldığı bilgileri "Von der Goltz Nasıl Öldü" başlığıyla paylaşmıştır. İstanbul'dan ulaşan özel

---

¹⁸ *Nottingham Evening Post*, 24 Nisan 1916, s.3; *Liverpool Echo*, 24 Nisan 1916, s.3; *Liverpool Daily Post*, 25 Nisan 1916, s.8; *Shepton Mallet Journal*, 28 Nisan 1916, s.3; *Liverpool Daily Post*, 25 Nisan 1916, s.8.

¹⁹ *Liverpool Daily Post*, 25 Nisan 1916, s.8.

bilginin, Trabzon'un düştüğü haberinin alınması üzerine Goltz'un suikaste uğradığı söylentilerini doğruladığını ifade etmiştir.²⁰

İngiliz basını, Mayıs ayından itibaren artık Goltz'un öldürüldüğünün kesinlik kazandığını, hatta olayın tafsilatına dair farklı bilgiler vermeye başlamıştı. *Gloucestershire Echo*'nun 2 Mayıs tarihli sayısında attığı "*Von der Goltz Cinayeti*" başlığı buna bir örnektir. *Journal des Balcans*'a dayandırdığı habere göre Mareşal Goltz, 14 Nisan 1916'da akşam saat 6'da masada oturup yazı yazarken 17. Anadolu Alayı'nda görevli bir subay olan Ali Abdullah tarafından tabancayla üç el ateşe maruz kalmıştı. Goltz vurulduktan iki saat sonra ölmüştü. Haberde Jön Türkler Fırkası içindeki Alman hoşnutsuzluğunun hızla arttığı ve Partinin şimdilerde Almanlara karşı düşmanca hiziplere ayrıldığı zikredilmişti.²¹

Dublin Daily Express, 7 Haziran tarihli sayısında "Von der Goltz Nasıl Öldü" başlığıyla Bükreş'ten 7 Mayıs tarihli Reuter Ajansı haberini sayfalarına taşımıştır. Güvenilir kaynaklardan alındığı iddia edilen bilgilere göre, Mareşal Goltz, bir subay olan Kemal Bey tarafından Bağdat'ta öldürüldüğü kesinleşmiştir. Kemal ise cinayeti işler işlemez bir Alman subay tarafından öldürülmüştür. Gazete, Goltz'un öldürülmesini Türkler ve Almanlar arasında zuhur eden anlaşmazlıklara bağlamıştı. Gazeteye göre Alman yanlıları ve karşıtları olarak iki fraksiyona ayrılan İttihat ve Terakki Cemiyetinde büyük hoşnutsuzluk hâkimdir. Talat Bey'e ve Almanlara karşı bir komplo keşfedilmiştir. Komplocular ve çok sayıda subay Sinop'a sürgün edilmiştir. Diğerleri ise idam edilmiştir. Almanlar, özellikle Alman polis ve jandarmalarıyla bütün Bakanlıkları ve tüm idari hizmetleri, polis merkezini tam anlamıyla kontrol altına almakla suçlanmaktadırlar. Kafkasya'daki son gelişmeler Liman von Sanders'i zor durumda bırakmıştır. Zira Kafkasya'da Türk kayıpları 40 bini yaralı, kayıp ve ölü; 50 bini hastalıktan ve yokluktan olmak üzere 90 bini bulduğu ifade edilmiştir. Almanlar, Türklerin ilk fırsatta ittifaktan ayrılıp kendilerini Türkiye dışına çıkarabileceklerini göz ardı etmemektedirler. Dolayısıyla Almanlar bu olasılığa karşı her türlü önlemi almışlardır. Pera ve İstanbul'da Bab-ı Ali ve Bakanlıklar gibi başlıca noktalar silahlı Alman Askerleri tarafından korunmaktadırlar.²²

---

²⁰ *Daily Mirror*, 29 Nisan 1916, s.2.

²¹ *Gloucestershire Echo*, 2 Mayıs 1916, s.3.

²² *Dublin Daily Express*, 7 Haziran 1916, s.5.

İngiliz basınında Goltz'un bıçakla öldürüldüğüne dair iddia da yer bulmuştu. *Yorkshire Evening Post*, 4 Mayıs 1916 tarihli sayısında Kahire muhabirinin "Von der Goltz Nasıl Öldü" başlıklı haberinde İstanbul'u ziyaret eden ulusal gazete "*Mokattam*"ın bir muhabirinin Mareşal Goltz'ün Türk subayları tarafından bıçaklandığına dair raporu onayladığını belirtmiştir. Mokattam muhabiri bir başka önemli Alman'ın da bıçaklanmış olduğunu eklemiştir. Gazete Türkiye-Almanya arasında problemler yaşandığına dair Mokattam muhabirinin diğer iddialarını da İngiliz kamuoyuna taşımıştır. Buna göre muhabir şunları ileri sürmüştür:

-İstanbul'da General Liman Von Sanders'in evi yakın zamanda bombalanmıştır. Almanlar konuyu araştırmak için Berlin'den özel görevli göndermiştir.

-Enver Paşa'nın nerede olduğu bilinmemektedir. Paşa, halk arasında kesinlikle çıkmamaktadır.

-Çok miktarda mühimmat ve silahla mücehhez altı bin kişiden oluşan Alman birliğinin, Ruslara karşı Türklere yardım için gönderilmesi Berlin'de büyük bir tepkiye neden olmuştur.

-Harran ve Suriye sakinleri, 1909'daki gibi bağımsızlıklarını ilan edip isyan başlatmışlardır.

-Jöntürk Komitesi'nin suikast yapmak istediği Prens "Sarak Ed Din" Atina'yı terk etmek zorunda kalmıştır.²³

Öte yandan İngiliz basınında Goltz'ün ölümünün gizlenmesine dair haber ve bilgiler de paylaşılmıştır. *Dunde Courier*, 4 Mayıs tarihli sayısında Mareşal Goltz'un ölümünün 4 gün gizli tutulduğunu hatırlatmıştır.²⁴ *Coventry Evening Telegraph* ise 13 Mayıs 1916 tarihli sayısında "Von der Goltz Öldüğü Zaman" başlığıyla Petrograd'tan alınan haberi paylaşmıştır. Habere göre mahkûmlar Anadolu'daki Türk askerlerinin uzun süre Goltz'ün ölümünden haberdar edilmediğini belirtmişlerdir. Mahkûmların ifadelerine göre Trabzon'un düşüşü sonrasında Bitlis'e taarruz da olmak üzere üç hafta süreyle bütün emirler Goltz'ün sahte imzasıyla yayınlanmıştı.²⁵

---

²³ *Yorkshire Evening Post*, 4 Mayıs 1916, s.6.

²⁴ *Dunded Courier*, 4 Mayıs 1916, s.2.

²⁵ *Ceventry Evening Telegraph*, 13 Mayıs 1916, s.3.

2. İngiliz Basınında Goltz'un Kariyeri ve Osmanlı Ordusundaki Yeri

Goltz'un ölümünü bildiren İngiliz gazetelerinden bazıları onun kariyeri ve Osmanlı ordusundaki yeri hakkında malumat vermiştir. Bunlardan biri *Liverpool Echo*'dur. Gazetenin İngiliz kamuoyuna bildirdiğine göre: Goltz, öldüğünde 73 yaşında idi. Mevcut istihkâm sisteminin yaratıcısı olarak kabul edilmektedir. Onun kariyeri Almanya kadar Türkiye ile de ilişkilidir. Zira 1888-1896 yılları arasında 8 yıl İstanbul'da zaman geçirmiştir. Fakat Osmanlı ordusunda bu yıllardaki çalışmaları başarılı sonuç vermemiştir. 1908 Baharında tekrar II. Abdulhamid'in davetlisi olarak İstanbul'u ziyaret etmişti. Ertesi yıl iktidara gelen Jön Türkler de Türk ordusunun yeniden yapılandırılması için Goltz'u Türkiye'ye çağırmişti. Daveti kabul eden Goltz, Türkiye'de bulunduğu süre içinde Edirne'de Türk ordusunun ilk savaş tatbikatlarını düzenlemişti. Türkiye'nin komşuları tarafından saldırıya uğraması halinde nasıl karşılık vereceğine dair bir harekât planı çizmişti. Planın şartları 1912'de Balkan Savaşı'nda ortaya çıkmışsa da tatbik edilememişti. Gazete, Türkiye'nin bu başarısızlığındaki suçun tamamen Goltz'un planına bağlanmasının haksızlık olacağını ifade etmiştir. Çünkü gazeteye göre 70 yaşındaki biri muhtemelen hayatının son zamanlarında sakin bir yaşamı dört gözle bekler. Fakat kader farklı bir yol çizmişti. "*Büyük Avrupa Savaşı*" 1914 yazında patlak vermiş, birkaç ay sonra Belçika Alman birlikleri tarafından işgal edilmişti. Bunun üzerine Goltz, İtilaf Devletlerinin muhtemel tehlikesine karşı Alman ordusunun gerisini güvenli hale getirmek için askeri genel vali olarak görevlendirilmişti. Bu vazifesini başarıyla yerine getirmişti. Türkiye'nin savaşa dâhil olmasından sonra Türk Genelkurmay çalışmalarını denetlemek ve Çanakkale savunmasını organize etmek için İstanbul'a gönderilmişti. Daha sonra Türkiye'nin Asya'daki seferlerinde vazifelendirilmiş, ölmeden önce Bağdat'ın İngilizlere karşı korunması görevini yürütmüştü.²⁶

24 Nisan tarihinde *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, Goltz Paşa hakkında bilgi veren İngiliz gazetelerindendi. Gazete, "Von der Goltz'un Ölümü" başlıklı haberinde Reuters'in Amsterdam'dan bildirilen Berlin kaynaklı haberi, kamuoyuna taşıdıktan sonra Goltz'un kariyeri ve Türkiye'deki faaliyetleri hakkında malumat aktarmıştır. Gazetenin belirttiğine göre, 73 yaşında vefat eden Goltz, askeri organizasyonları ve yazarlığıyla

²⁶ *Liverpool Echo*, 22 Nisan 1916, s.3.

Almanya'nın en ünlü generallerindendir. Hayatının önemli bir kısmını Türk Ordusunun yeniden düzenlenmesi gibi zor bir işe adanmasıyla hatırlanacaktır. 1893'ten 1895'e kadar Türk ordusunu düzenlenmek için Türkiye'de bulunmuştu. Türkler arasında “*Goltz Paşa*” olarak tanınmıştı. Goltz, Osmanlı ordusuna birçok yenilik getirmek istemişse de Sultan II. Abdülhamit tarafından bunlara izin verilmemişti. Bunun üzerine Almanya'ya geri dönmüştü. Neticede siyasi entrikalar ve kişisel hırslar Türk ordusunun kötü durumundan kurtulmasını engellemişti. Goltz, Almanya'ya dönünce Koenigsberg'te sınır kuvvetlerinin kumandanlığına getirilmişti. 1913'te 52 yıllık hizmeti sonrasında emekliye ayrılmışsa da Birinci Dünya Savaşı çıkınca tekrar aktif hizmete geri dönmüştü. Ağustos 1914'te Belçika Askeri Valiliğine atanmıştı. Bu görevi kısa sürmüş, Kasım 1914'te Birinci Ordu Kumandanı olarak Türkiye'ye gönderilmişti. Başta Gelibolu ve Mezopotamya savunma hatları olmak üzere harekât planlarında önemli görevler üstlenmişti. 24 Kasım 1915'te onuruna Halep'te verilen bir yemekte “*Arap kabilelerinin yardımı ile ülkeye giren güçlü bir düşmanı kovma görevindeki bir ordunun başında bulunduğunu*” söylemişti. Goltz'un bahsettiği ordu, Kût'ül Amâre'de General Townshend'in kumandasında Mezopotamya'daki operasyonları yürütmekteydi. Goltz, öncelikle “*İngiltere'nin kalbine hançer*” vurmak için Mısır'a bir Türk seferi planlamıştı. Yazıda, Goltz'un yazdığı askeri çalışmalardan da bahsedilmişti.²⁷

Sheffield Independent, 24 Nisan 1916 tarihli sayısında “Von der Goltz Öldü” başlığıyla Goltz'un ölümüne dair Berlin kaynaklı resmi telgrafın haberini paylaşmıştı. Ardından Almanların Birinci Dünya Savaşı'nda taşkınlıklarda²⁸ bulduklarını, kazanacakları zaferin, yarattıkları olumsuz durumları sileceklerine inandıklarını iddia etmiştir. Gazete, “*Türkiye'nin Babası*” olarak anılan Goltz'ün hayatına ve Osmanlı ordusu üzerindeki yerine dair diğer İngiliz gazetelerine benzer bilgiler vermiştir.²⁹

---

²⁷ *Yorkshire Post and Leeds intelligencer*, 24 Nisan 1916, s.2.

²⁸ *Dundee Corier* gazetesi de 24 Nisan'da “Von der Goltz ve Alman Taşkınlıkları” başlığıyla aynı iddiada bulunmuştur. Bkz. *Dundee Courier*, 24 Nisan 1916, s.3.

²⁹ *Sheffield Independent*, 24 Nisan 1916, s. 5

2. Amerikan Basınında Mareşal Goltz ve Ölümü

2.1. Goltz'un Ölümü ve Suikast İddiaları

Amerikan basını İngiltere'deki kadar yoğun olmasa da Goltz'un ölümünü kamuoyuna taşımıştır. Goltz'un ölümüne dair ilk haberler, tıpkı İngiliz basını gibi Berlin'den gönderilen resmi telgrafa göre verilmiştir. Bununla beraber gazeteler İngiliz basınından farklı olarak telgrafın yarı resmi olduğunu iddia etmiştir. 22 Nisan 1916 tarihli *Evening Public Ledger* "Von der Goltz Türkiye'de Tifüs'ten öldü", *The Bemidji Daily Pioneer* "Von Der Goltz Öldü", *The Washington Times*, "Osmanlılar Liderinin Ölümüyle Sarsıldı", *The Ogden Standard* "Von der Goltz Türkiye'de Öldü", *The Daily Gate City* "Türk Ordusunun Lideri Tifüs'ten Öldü", *The Topeka State Journal* "Tifüs Öldürdü", *New York Tribune* "Von der Goltz Cephede Öldü", *Evening Star* "Von der Goltz Öldü: Tifo Kurbanı", *Cut Bank Pioneer Press* "Alman Feld Mareşal Öldü" başlıklarıyla verdikleri haberlerinde Berlin'den alınan yarı resmi tebliğ şunu belirtmektedir: "Osmanlı Birinci Ordu Kumandanı Mareşal Goltz, Türk ordusunun karargâhında Çarşamba günü on günlük hastalıktan sonra tifodan öldüğü bugün açıklandı"³⁰

İngiliz basınında olduğu gibi Amerikan basınında da Goltz'un resmi ölüm ilanı ile eşzamanlı olarak suikasta uğradığı iddialarına yer verilmişti. *The Sun* gazetesi, 22 Nisan tarihli sayısında Goltz'un tifodan öldüğüne dair yarı resmi tebliği verdikten sonra öldürüldüğüne dair şüpheleri gündeme getirmiştir. Gazeteye göre, Mareşal'in bir suikast sonucu yaralandığına dair birkaç gün önce Roma'da söylenti çıkmıştır.³¹ İlerleyen günlerde Goltz'un öldürüldüğüne dair iddialar Amerikan basınında artmıştır. Amerika'nın yarı resmi ve tirajı en yüksek gazetelerinden *The New York Times* 24 Nisan'da "Baron Von Der Goltz Öldürülmüş Olabilir" başlığıyla Goltz'un ölümü hakkında İngiliz basınında çıkan iddiaları Amerikan kamuoyuna taşımıştı. 23 Nisan'da Milan'dan Londra'ya *Daily Telegraph*'a gönderilen ve İngiliz basınında da ziyadesiyle kullanılan Goltz'un ölümünün doğal nedenlere bağlı olmadığı inancına yer verilmiştir. Jön Türkler arasında Alman hoşnutsuzluğunun arttığını, Alman subayların teker teker öldürüldüğünü,

³⁰ *Evening Public Ledger*, 22 Nisan 1916, s.4; *The Bemidji Daily Pioneer*, 22 Nisan 1916, s.1; *The Washington Times*, 22 Nisan 1916, s.2; *The Ogden Standard*, 22 Nisan 1916, s.5; *The Daily Gate City*, 22 Nisan 1916, s.1; *The Topeka State Journal*, 22 Nisan 1916, s.1; *New York Tribune*, 22 Nisan 1916, s.1; *Evening Star*, 22 Nisan 1916, p.3; *Cut Bank Pioneer Press*, 28 Nisan 1916, s.2.

³¹ *The Sun*, 22 Nisan 1916, s.1.

bunun son halkasının da Goltz olduğu iddiaları Amerikan kamuoyuna taşınmıştır.³² *The New York Times*, ilerleyen günlerde iddiayı güçlendirecek haberlerine devam etmiştir. 2 Mayıs tarihli gazete, Londra kaynaklı bir haberi “Türk Görevli, Von der Goltz’ün Öldürüldüğünü Söyledi” başlığıyla kamuoyuna taşımıştı. Haberde Reuters Bükreş muhabirinin Goltz’ün ölümü ile ilgili telgrafına yer verilmiştir. Telgrafa göre İstanbul’dan Bükreş’e gelmiş, sözüne güvenilir biri, Mareşal’in 14 Nisan akşamında Anadolu Piyade Alayının subayı olan Ali Abdullah tarafından tabancayla vurulduğunu beyan etmektedir. Ali Abdullah, Mareşal’e tamamı tesirli üç el ateş etmiştir. Gazete bu ifadelerden sonra Goltz ile ilgili resmi raporda onun tifodan öldüğünün belirtilmesine rağmen Alman Mareşalin Türklerin elinde şiddetli bir ölümle karşılaştığına dair muğlak ve belirsiz hikâyelerin çıktığını yazmıştır.³³

19 Mayıs tarihli *The Sun* gazetesi ise Goltz’un ölümüyle defin arasındaki zaman farkına dikkat çekmiştir. Roma kaynaklı “Von Der Goltz Dedikoduları Büyüdü” başlıklı habere göre Mareşal von der Goltz’un 12 Mayıs³⁴’ta Bağdat’ta toprağa verildiği İstanbul’dan duyurulmuştu. Önceki Alman resmi tebliğinde Mareşal’in 19 Nisan’da Bağdat’ta öldüğü bildirilmişti. Definin gecikme nedeni Goltz’un cesedinin mumyalanması için İstanbul’a götürülmesi gerekliliği olduğu açıklanmıştı. Bu bildiri, Mareşal’in tifodan ölmediği, İstanbul’da öldürüldüğü yönündeki raporları kuvvetlendirmektedir. Definedeki gecikme için verilen açıklama tabii ki inandırıcı olarak kabul edilir. Goltz’un vücudunun pratik olarak yolun ilk kısmı için karavanla bin millik mesafe olan Bağdat’tan İstanbul’a mumyalanmadan taşınmasının neredeyse imkânsız olacağı savunulabilir. Bundan dolayı bu tebliğ zımnen Mareşal’in öldüğünde İstanbul’da olduğunu göstermektedir.³⁵

2.2. Amerikan Basınında Goltz’un Kariyeri ve Osmanlı Ordusundaki Yeri

Amerikan gazeteleri, sayfalarında Goltz hakkında bilgi verdikleri gibi özellikle onun Almanya ve Osmanlı orduları açısından önemine dikkat çekmişlerdir. *The Sun* gazetesi Almanya’da “*Türk Ordusunun Yenileyicisi*” olarak tanınan 72 yaşındaki Goltz’un Süveyş ve Mısır’a karşı öngörülen

³² *The New York Times*, 24 Nisan 1916.

³³ *The New York Times*, 2 Mayıs 1916.

³⁴ Halbuki Goltz, ölümünden iki gün sonra 21 Nisan 1916’da Cuma günü Bağdat’ta defnedilmişti. Bkz. Sarısamani, a.g.t., s.129.

³⁵ *The Sun*, 20 Mayıs 1916, s.3.

taarruzun yanı sıra Mezopotamya'da ve Kafkasya'daki harekât planlarının yapılmasında Harbiye Nazırı Enver Paşa ile işbirliği için İstanbul'a gönderildiğini belirtmiştir.³⁶ *Evening Public Ledger* ve *The Bemidji Daily Pioneer* gazetelerinin Londra'dan aktardıkları bilgilere göre İngiliz askeri uzmanlar Birinci Ordu Kumandanı ve Padişah'ın Askeri Kuvvetleri Danışmanı Goltz'un ölümünün Osmanlı ordusu için ağır bir darbe olacağını söylediler. Birçok askeri uzman Goltz'un yeniden düzenlediği Osmanlı ordusunun Balkan Savaşı'nda hezimete uğramasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanya'nın en iyi askeri olarak kabul etmişlerdi. Goltz, Almanya'nın Rus sınırı boyunca gizli savunma hattını da kurmuştu.³⁷

The Ogden Standard, *New York Tribune*, *Evening Star*, *Cut Bank Pioneer Press* gazetelerinin paylaştığı habere göre Goltz, Almanya'nın en iyi stratejistlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Avusturya Seferinde savaşmak, Fransız-Rus savaşında Prince Frederick Charles kadrosunda bulunmak gibi askeri hizmetleri yerine getirmiştir. Türk ordusunun yeniden yapılandırılması için Türkiye'ye gönderilmiş, Türkiye'de 13 yıl kalmıştı. Ağustos 1914'te Belçika'nın işgal edilen bölgesinin askeri valisi olarak tayin edilmişse de aynı yılın Kasım ayında Türkiye'de vazifelendirilmişti. İstanbul'da askeri kumandanlık görevine tayin edilmiş ve Harbiye Bakanlığında kendisine aktif görev verilmişti. Gelibolu yarımadasında güçlü Türk savunma hattının kurulmasında etkin rol almıştı. General Liman Von Sanders, Çanakkale Komutanlığına getirilince Goltz, Birinci Ordu Kumandanlığına tayin edilmiş, ardından Asya'daki topraklarında operasyonlarla meşgul olmuştu. Erzurum'un düşmesinden önce, Türk savunma mevkiini 80.000 Türk'le müdafaa ettiği söylenmişti.³⁸ *The Washington Times*'in verdiği bilgilere göre Berlin'de Goltz ile Kaiser'in uyuşmadıkları genel kanısı vardı. Goltz, Belçika işgal bölgesinin askeri valisi olarak kısa bir dönem görevlendirilmişti. Ardından Harbiye Nezaretinin emrinde Çanakkale Savunma hatlarını yenilemek vazifesiyle Türkiye'ye gönderilmişti.³⁹ *The Daily Gate City* ve *The Topeka State Journal* gazeteleri *The Washington Times*'in yukarıda aktardıklarını kamuoyuna aynen taşımıştır.

---

³⁶ *The Sun*, 22 Nisan 1916, s.1.

³⁷ *Evening Public Ledger*, 22 Nisan 1916, s. 4; *The Bemidji Daily Pioneer*, 22 Nisan 1916, s.1.

³⁸ *The Ogden Standard*, 22 Nisan 1916, s.5; *New York Tribune*, 22 Nisan 1916, s.1; *Evening Star*, 22 Nisan 1916, s.3; *Cut Bank Pioneer Press*, 28 Nisan 1916, s.2.

³⁹ *The Washington Times*, 22 Nisan 1916, s.2.

Gazetelerden *The Topeka State Journal*, ayrıca Underwood imzalı Goltz Paşa'nın portresini de sayfasına koymuştu.⁴⁰

Osmanlı Devletinin Kût'ül Amâre'de kazandığı büyük zafer Türkiye'de olduğu gibi başta Almanya olmak üzere İttifak Devletlerinde sevinçle karşılanmıştı. *Evening Public Ledger*, *Arizona Republican*, *Abilene Weekly Reflector* ve *Burlington Weekly Free Press* gazeteleri Alman basınının Kût'ül Amâre'nin tesliminin şimdiye kadar İngiltere'ye karşı vurulan en ağır darbe olduğunu düşündüğünü ifade etmişlerdir.⁴¹ Öte yandan Amerikan basınında Goltz Paşa'nın bu zaferdeki payı da Alman kaynaklarına göre sunulmuştur. *The Laclede Blade*, *The Liberal Democrat*, *The Tacoma Times*, *Evening Public Ledger* gazetelerinin yazdıklarına göre Berlin'den bir telgraf Alman gazetecilerin Kût'ül Amâre'nin düşüşünü 13 Nisan'da Türk karargâhında ölen Goltz'un yaptığı hazırlıklara mal ettiklerini ifade etmiştir.⁴²

Sonuç

Çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır. Her şeyden önce şu ifade edilebilir ki Türkiye'de değişik görevlerde bulunmuş olan ve kendisine "Türkiye'nin Babası" yakıştırılması yapılan Mareşal Goltz'un ölümü İngiltere basınında fazlasıyla yer bulmuştur. İngiltere, Goltz'un ölümünü, Alman-Türk ilişkilerini bozmak için fırsata dönüştürmeye çalışarak propaganda malzemesi yapmıştır. Propaganda amaçlı haber ve yorumları kamuoyuna aktarırken bazen bir biriyle çelişkili ve doğru olmayan bilgiler vermişlerdir. Kasıtlı veya bilinçsizce kullandıkları çürük bilgilerle İngiliz kamuoyunu yanlış yönlendirmişlerdir.

Önemli bir bulgu da İngiliz basınında Goltz'un Alman ve Osmanlı Ordusu açısından çok büyük değer olduğunun vurgulanmasıdır. Bundan hareketle Türk ve Alman orduları için çok önemli biri olarak gösterilen Goltz'un ölmesi İngiliz kamuoyu açısından iyi bir sonuç olarak değerlendirildiği ifade edilebilir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise İngiliz basınının Goltz'un ölümünden hemen sonra Türklere kaybettikleri Kût'ül Amâre'yi gölgelemeye çalışmalarıdır. Goltz'un zaferdeki payı görmezlikten geldiği gibi, Türkiye'de

⁴⁰ *The Topeka State Journal*, 22 Nisan 1916, s.1; *The Daily Gate City*, 22 Nisan 1916, s.1.

⁴¹ *Evening Public Ledger*, 1 Mayıs 1916, s.5; *Arizona Republican*, 1 Mayıs 1916, s.1; *Abilene Weekly Reflector*, 4 Mayıs 1916, s.12; *Burlington Weekly Free Press*, 4 Mayıs 1916, s.14.

⁴² *The Laclede Blade*, 5 Mayıs 1916, s.2; *The Liberal Democrat*, 9 Haziran 1916, s.5; *The Tacoma Times*, 1 Mayıs 1916, s.3; *Evening Public Ledger*, 1 Mayıs 1916, s.5.

büyük resmi kutlamalar da eleştirilmiştir. Kutlamaların gerekçesi, Türklerin Erzurum ve Trabzon kayıplarını unutturmak olduğu ileri sürülmüştür. Buradan hareketle iddialarının aksine İngiliz basının Kût'ül Amâre hezimetini İngiltere kamuoyunda sıradanlaştırma gayretinde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Çalışmada Amerikan basının olaya yaklaşımına dair bulgulara da ulaşılmıştır. Amerikan basınının, İngiliz basını kadar yoğun olmasa da meseleyi Amerikan kamuoyuna taşıdığı görülmüştür. Başlangıçta resmi ölüm haberiyle iktifa edilmişken, daha sonraları İngiliz basınından Goltz'un öldürüldüğüne dair iddialar kısmen aktarılmıştır. Bununla beraber Amerikan basını meseleyi İngiliz gazeteleri ölçüsünde propaganda malzemesi olarak kullanmaktan kaçınmıştır. Goltz'un öldürüldüğüne dair iddiaları gündeme getirmekle beraber meseleye şüpheyile yaklaşmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

ATASE, BDH, K: 198/278, D:834/2, f.1.

ATASE, BDH, K: 198/278, D:834/2.

2. Gazeteler

Abilene Weekly Reflector, 4 Mayıs 1916.

Arizona Republican, 1 Mayıs 1916.

Burlington Weekly Free Press, 4 Mayıs 1916.

Ceentry Evening Telegraph, 13 Mayıs 1916.

Cut Bank Pioneer Press, 28 Nisan 1916.

Daily Mirror, 29 Nisan 1916.

Dublin Daily Express, 7 Haziran 1916.

Dunded Courier, 4 Mayıs 1916.

Dundee Courier, 24 Nisan 1916.

Evening Public Ledger, 1 Mayıs 1916.

Evening Public Ledger, 22 Nisan 1916.

Evening Star, 22 Nisan 1916.

Glostershire Echo, 2 Mayıs 1916.

Hartlepool Nothern Daily Mail, 21 Nisan 1941.

Lancashire Evening Post, 22 Nisan 1916.

Liverpool Daily Post, 25 Nisan 1916.

- Liverpool Echo*, 22 Nisan 1916.
Liverpool Echo, 24 Nisan 1916.
New York Tribune, 22 Nisan 1916.
Newcastle Journal, 22 Nisan 1916.
Nottingham Evening Post, 22 Nisan 1916.
Nottingham Evening Post, 24 Nisan 1916.
Sheffield Independent, 24 Nisan 1916.
Shepton Mallet Journal, 28 Nisan 1916.
The Bemidji Daily Pioneer, 22 Nisan 1916.
The Bemidji Daily Pioneer, 22 Nisan 1916.
The Daily Gate City, 22 Nisan 1916.
The Laclede Blade, 5 Mayıs 1916.
The Liberal Democrat, 9 Haziran 1916.
The New York Times, 2 Mayıs 1916.
The New York Times, 24 Nisan 1916.
The Ogden Standard, 22 Nisan 1916.
The Sun, 20 Mayıs 1916.
The Sun, 22 Nisan 1916.
The Tacoma Times, 1 Mayıs 1916.
The Topeka State Journal, 22 Nisan 1916.
The Washington Times, 22 Nisan 1916.
Yorkshire Evening Post, 4 Mayıs 1916.
Yorkshire Post and Leeds intelligencer, 24 Nisan 1916.

3. Kitap ve Makaleler

- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yay.,12. Baskı, Ankara(Tarihsiz).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.3, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, K.4, Ankara 1952.
- ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası(1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.
- ERİCKSON, J. Edward, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yay., İstanbul 2011.

İngiliz ve Amerikan Basınına Göre General Goltz'ün Ölümü

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, C.1, Ankara 1970.

Golç Paşa'nın Hatıratı, Çev. Salih Mayakuşu, Askeri Matbaa, İstanbul 1932.

Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, Haz. Murat Bardakçı, İş Bankası Yay., İstanbul 2014.

KON, Kadir, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yay., İstanbul 2013.

SARISAMAN, Sadık, Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemleri'nde Osmanlı-İran İlişkileri(Ekim 1915-Nisan 1917), Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yay., 9. Baskı, İstanbul 2013.

WOLF, Klaus, Gelibolu 1915, *Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Çev.Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Yay., İstanbul 2014.

ZÜRCHER, J. Erik, *Turkey A Modern History*, I.B.Tauris pub. Newyork, 2007.